

Ευρωπαϊκό Συνταγματικό Δίκαιο

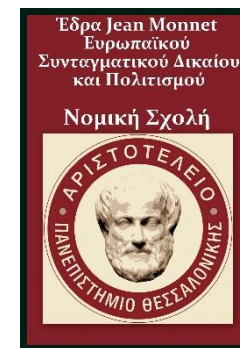
Ενότητα 4: Το ουσιαστικό Σύνταγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Λίνα Παπαδοπούλου

Νομική Σχολή

Έδρα Jean Monnet

Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου και Πολιτισμού

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Το ουσιαστικό Σύνταγμα της ΕΕ

Περιεχόμενα ενότητας

---

1. Συνταγματικές αρχές.
2. Συνταγματικές αξίες.
3. Προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων.
4. Μορφές νομιμοποίησης.

Σκοποί ενότητας

- Να αναλυθεί η έννοια του ουσιαστικού Συντάγματος.
- Να παρουσιαστούν τα επιμέρους συστατικά του.
- Να κατανοηθούν οι μορφές δημοκρατικής νομιμοποίησης.

Το ουσιαστικό Σύνταγμα της ΕΕ (1/2)

1. Συνταγματικές αξίες και αρχές
  - i. Αρχή της δοτής αρμοδιότητας.
  - ii. Αρχή της επικουρικότητας & της αναλογικότητας.
  - iii. Σεβασμός εθνικής ταυτότητας των κρατών.
  - iv. Ελευθερία, δημοκρατία και κράτος δικαίου.
  - v. Ευελιξία.

Το ουσιαστικό Σύνταγμα της ΕΕ (2/2)

2. Νομιμοποίηση της ΕΕ και Δημοκρατία.
3. Θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες.
  - Η νομολογία του ΔΕΕ,
  - Η Χάρτα Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Νίκαιας,
  - Προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ(;).
4. Η ευρωπαϊκή πολιτότητα (ιθαγένεια της ΕΕ).
5. Τα όργανα της Ένωσης και η (ατελής) διάκριση των λειτουργιών.

Α. Συνταγματικές αξίες

Άρθρο 2 ΣΕΕ:

- Η Ένωση βασίζεται στις αξίες του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, καθώς και του σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες.
- Οι αξίες αυτές είναι κοινές στα κράτη μέλη εντός κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό, την απαγόρευση των διακρίσεων, την ανοχή, τη δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη και την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών.

Α. Συνταγματικές αξίες: περιφρούρηση (1/3)

Άρθρο 7 ΣΕΕ:

1. Το Συμβούλιο δύναται, βάσει αιτιολογημένης προτάσεως του ενός τρίτου των κρατών μελών, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, αποφασίζοντας με την πλειοψηφία των τεσσάρων πέμπτων των μελών του και κατόπιν της έγκρισης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, να διαπιστώσει την ύπαρξη σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης από κράτος μέλος των αξιών του άρθρου 2. Το Συμβούλιο, προτού προβεί στη διαπίστωση αυτή, ακούει το εν λόγω κράτος μέλος και δύναται, αποφασίζοντας με την ίδια διαδικασία, να του απευθύνει συστάσεις.

Το Συμβούλιο επαληθεύει τακτικά ότι εξακολουθούν να ισχύουν οι λόγοι που οδήγησαν στη διαπίστωση αυτή.

2. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, αποφασίζοντας ομόφωνα μετά από πρόταση του ενός τρίτου των κρατών μελών ή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και αφού λάβει την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, δύναται να διαπιστώσει την ύπαρξη σοβαρής και διαρκούς παραβίασης από κράτος μέλος των αξιών του άρθρου 2, αφού καλέσει το εν λόγω κράτος μέλος να υποβάλει τις παρατηρήσεις του.

Α. Συνταγματικές αξίες: περιφρούρηση (2/3)

3. Εφόσον γίνει η αναφερόμενη στην παράγραφο 2 διαπίστωση, το Συμβούλιο δύναται να αποφασίζει, με ειδική πλειοψηφία, την αναστολή ορισμένων δικαιωμάτων τα οποία απορρέουν από την εφαρμογή των Συνθηκών ως προς το εν λόγω κράτος μέλος, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων ψήφου του αντιπροσώπου της κυβέρνησης αυτού του κράτους μέλους στο Συμβούλιο. Ενεργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο, το Συμβούλιο λαμβάνει υπόψη τις πιθανές συνέπειες μιας τέτοιας αναστολής στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις φυσικών και νομικών προσώπων.

Οι υποχρεώσεις του εν λόγω κράτους μέλους, δυνάμει των Συνθηκών, εξακολουθούν, εντούτοις, να δεσμεύουν αυτό το κράτος μέλος.

4. Το Συμβούλιο δύναται να αποφασίσει, εν συνεχεία, με ειδική πλειοψηφία, να μεταβάλει ή να ανακαλέσει μέτρα που έχουν ληφθεί σύμφωνα με την παράγραφο 3, ανάλογα με τις μεταβολές της καταστάσεως, η οποία οδήγησε στην επιβολή τους.

Α. Συνταγματικές αξίες: περιφρούρηση (3/3)

5. Ο τρόπος ψηφοφορίας που, για τους σκοπούς του παρόντος άρθρου, εφαρμόζεται στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και στο Συμβούλιο καθορίζεται στο άρθρο 354 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Α. Συνταγματικές αρχές:

1. Αρχή της δοτής αρμοδιότητας

Αρχή των παραχωρημένων (δοτών) αρμοδιοτήτων:

- Άρθρο 4 ΣΕΕ: «Σύμφωνα με το άρθρο 5, κάθε αρμοδιότητα η οποία δεν απονέμεται στην Ένωση με τις Συνθήκες ανήκει στα κράτη μέλη.»
- Άρθρο 5 παρ. 1 εδ. α': «Η οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης διέπεται από την αρχή της δοτής αρμοδιότητας.»
- Άρθρο 5 παρ. 2: «Σύμφωνα με την αρχή της δοτής αρμοδιότητας, η Ένωση ενεργεί μόνον εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που της απονέμουν τα κράτη μέλη με τις Συνθήκες για την επίτευξη των στόχων που οι Συνθήκες αυτές ορίζουν. Κάθε αρμοδιότητα η οποία δεν απονέμεται στην Ένωση με τις Συνθήκες ανήκει στα κράτη μέλη.»

Α. Συνταγματικές αρχές:

2. Αρχή της επικουρικότητας

- **Άρθρο 5§1 εδ. β ΣΕΕ:** «Η άσκηση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης διέπεται από τις αρχές της επικουρικότητας και της αναλογικότητας».
- **Άρθρο 5 παρ. 3 ΣΕΕ:** Σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, στους τομείς οι οποίοι δεν υπάγονται στην αποκλειστική της αρμοδιότητα, η Ένωση παρεμβαίνει μόνο εφόσον και κατά τον βαθμό που οι στόχοι της προβλεπόμενης δράσης δεν μπορούν να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη μέλη, τόσο σε κεντρικό όσο και σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, μπορούν όμως, λόγω της κλίμακας ή των αποτελεσμάτων της προβλεπόμενης δράσης, να επιτευχθούν καλύτερα στο επίπεδο της Ένωσης.
- Τα θεσμικά όργανα της Ένωσης εφαρμόζουν την αρχή της επικουρικότητας σύμφωνα με το Πρωτόκολλο σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας.
- Τα εθνικά κοινοβούλια μεριμνούν για την τήρηση της αρχής της επικουρικότητας σύμφωνα με τη διαδικασία που προβλέπεται στο εν λόγω Πρωτόκολλο.

Ενοποιημένες συνθήκες μετά τη Συνθήκη Λισαβόνας.

Α. Συνταγματικές αρχές:

3. Αρχή της αναλογικότητας

- **Άρθρο 5§1 εδ. β ΣΕΕ:** «Η άσκηση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης διέπεται από τις αρχές της επικουρικότητας και της αναλογικότητας»
- **Άρθρο 5 παρ 4 ΣΕΕ:** «Σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, το περιεχόμενο και η μορφή της δράσης της Ένωσης δεν υπερβαίνουν τα απαιτούμενα για την επίτευξη των στόχων των Συνθηκών. Τα θεσμικά όργανα της Ένωσης εφαρμόζουν την αρχή της αναλογικότητας σύμφωνα με το Πρωτόκολλο σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας.»

Ενοποιημένες συνθήκες μετά τη Συνθήκη Λισαβόνας

Α. Συνταγματικές αρχές:

4. Αρχή του σεβασμού της εθνικής ταυτότητας

Άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ:

- Η Ένωση σέβεται την ισότητα των κρατών μελών ενώπιον των Συνθηκών καθώς και την εθνική τους ταυτότητα που είναι συμφυής με τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική τους δομή, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση.
- Σέβεται τις ουσιώδεις λειτουργίες του κράτους, ιδίως δε τις λειτουργίες που αποβλέπουν στη διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας, τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και την προστασία της εθνικής ασφάλειας.
- Ειδικότερα, η εθνική ασφάλεια παραμένει στην ευθύνη κάθε κράτους μέλους.

Α. Συνταγματικές αρχές:

5. Αρχή της καλόπιστης συνεργασίας

Άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ:

- Σύμφωνα με την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας, η Ένωση και τα κράτη μέλη εκπληρώνουν τα εκ των Συνθηκών καθήκοντα βάσει αμοιβαίου σεβασμού και αμοιβαίας συνεργασίας.
- Τα κράτη μέλη λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο ικανό να διασφαλίσει την εκτέλεση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τις Συνθήκες ή προκύπτουν από πράξεις των θεσμικών οργάνων της Ένωσης.
- Τα κράτη μέλη διευκολύνουν την Ένωση στην εκπλήρωση της αποστολής της και απέχουν από τη λήψη οποιουδήποτε μέτρου ικανού να θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των στόχων της Ένωσης.

Α. Συνταγματικές αρχές:

6. Προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων

Άρθρο 6 ΣυνθΕΕ:

1. Η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που περιέχονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 7ης Δεκεμβρίου 2000, όπως προσαρμόστηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2007, στο Στρασβούργο, ο οποίος έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες. Οι διατάξεις του Χάρτη δεν συνεπάγονται καμία επέκταση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης, όπως αυτές ορίζονται στις Συνθήκες. Τα δικαιώματα, οι ελευθερίες και οι αρχές του Χάρτη ερμηνεύονται σύμφωνα με τις γενικές διατάξεις του Τίτλου VII του Χάρτη που διέπουν την ερμηνεία και την εφαρμογή του και λαμβανομένων δεόντως υπόψη των επεξηγήσεων οι οποίες αναφέρονται στον Χάρτη και στις οποίες μνημονεύονται οι πηγές των εν λόγω διατάξεων.
2. Η Ένωση προσχωρεί στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών. Η προσχώρηση στην εν λόγω Σύμβαση δεν μεταβάλλει τις αρμοδιότητες της Ένωσης όπως ορίζονται στις Συνθήκες.
3. Τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών και όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, αποτελούν μέρος των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης.

Α. Συνταγματικές αρχές: Ενισχυμένη Συνεργασία (Ευελιξία)

ΤΙΤΛΟΣ IV ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝΙΣΧΥΜΕΝΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΩΝ - Άρθρο 20:

1. Τα κράτη μέλη που επιθυμούν να καθιερώσουν μεταξύ τους ενισχυμένη συνεργασία στο πλαίσιο των μη αποκλειστικών αρμοδιοτήτων της Ένωσης μπορούν να προσφεύγουν στα θεσμικά όργανα της Ένωσης και να ασκούν τις αρμοδιότητες αυτές εφαρμόζοντας τις κατάλληλες διατάξεις των Συνθηκών, εντός των ορίων και σύμφωνα με τις ρυθμίσεις που προβλέπονται από το παρόν άρθρο, καθώς και από τα άρθρα 326 έως 334 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι ενισχυμένες συνεργασίες έχουν ως σκοπό:

- να διευκολύνουν την πραγμάτωση των στόχων της Ένωσης,
- να διαφυλάσσουν τα συμφέροντά της και
- να ενισχύουν τη διαδικασία ολοκλήρωσής της.
- Είναι ανοικτές σε όλα τα κράτη μέλη ανά πάσα στιγμή, σύμφωνα με το άρθρο 328 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Α. Συνταγματικές αρχές:

Ενισχυμένη Συνεργασία (άρ. 20 συνέχεια)

2. Η απόφαση με την οποία εγκρίνεται ενισχυμένη συνεργασία εκδίδεται από το Συμβούλιο
  - ως έσχατη λύση,
  - εφόσον αυτό διαπιστώσει ότι οι επιδιωκόμενοι στόχοι της συνεργασίας αυτής δεν μπορούν να επιτευχθούν μέσα σε εύλογο χρόνο από την Ένωση στο σύνολό της,
  - και υπό τον όρο ότι θα συμμετέχουν σε αυτήν τουλάχιστον εννέα κράτη μέλη.
  - Το Συμβούλιο αποφασίζει σύμφωνα με τη διαδικασία του άρθρου 329 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
3. Κάθε μέλος του Συμβουλίου μπορεί να συμμετέχει στις συσκέψεις του, ψηφίζουν όμως μόνον τα μέλη του Συμβουλίου που αντιπροσωπεύουν τα κράτη μέλη τα οποία συμμετέχουν στην ενισχυμένη συνεργασία. Οι λεπτομερείς κανόνες της ψηφοφορίας καθορίζονται στο άρθρο 330 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
4. Οι πράξεις που θεσπίζονται στο πλαίσιο ενισχυμένης συνεργασίας δεσμεύουν μόνο τα κράτη μέλη που συμμετέχουν σε αυτήν.
  - Οι πράξεις αυτές δεν θεωρούνται ως κερκτημένο το οποίο χρήζει αποδοχής από τα κράτη που είναι υποψήφια για προσχώρηση στην Ένωση.

Θεωρίες Νομιμοποίησης: λειτουργική ή διαδικαστική (δημοκρατική) (Output vs. Input legitimacy)

- Λειτουργική νομιμοποίηση:
  - Ernst Haas (νέο-λειτουργισμός):
«ο κόσμος ... ενδιαφέρεται για το εισόδημα, τη σταθερότητα των τιμών, καλύτερες εργασιακές συνθήκες, καθαρότερο αέρα, περισσότερες ψυχαγωγικές υποδομές, ... [και] δεν πολυνοιάζεται αν αυτά παρέχονται από την εθνική κυβέρνηση ή από τις Βρυξέλλες»

(The Obsolescence of Regional Integration Theory, Berkeley CA:
University of California Press 1975, 79-80)

B. Νομιμοποίηση:

1) Λειτουργική 2) Δημοκρατική

- Διακυβερνητισμός:

- Η δημοκρατική νομιμοποίηση πηγάζει από τα Κράτη-Μέλη, καθώς η δημοκρατία είναι δυνατή μόνον μέσα στο έθνος-κράτος. (δημοκρατικός κρατισμός).
- Η δημοκρατική λογοδοσία εντός του κάθε Κράτους-Μέλους ξεχωριστά αρκεί και οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των Κρατών-Μελών υπηρετούν τα εθνικά συμφέροντα.

B2. Δημοκρατική (διαδικαστική) Νομιμοποίηση

- Διπλή νομιμοποίηση:

- i. Ένωση Κρατών και Λαών (Τσάτσος)
- ii. Ευρωπαϊκή Δημοι-κρατία (Nicolaidis)
  - «Υπάρχει, ωστόσο, ένας τρίτος δρόμος για την Ευρώπη. Οι υπέρμαχοι της κυριαρχίας πρέπει να αποδεχτούν ότι η ΕΕ είναι πράγματι μια κοινότητα λαών και όχι μόνον κρατών, λαών που πρέπει να λάβουν άμεσα μέρος στην ευρωπαϊκή πολιτική. Και οι υπέρμαχοι της υπερεθνικότητας πρέπει να αποδεχτούν ότι η δημοκρατία στην Ευρώπη δεν απαιτεί η κοινότητα αυτή να γίνει ένας ενιαίος δήμος, του οποίου η βούληση εκφράζεται μέσω παραδοσιακών κρατικών θεσμών».

(K. Nicolaidis, *The New Constitution as European Demoi-cracy?*,
The Federal Trust 2003).

Πολυεπίπεδη διακυβέρνηση (multilevel governance)

- Λειτουργική κυριαρχία.
- Πολλαπλότητα δήμων.
- Πολυκεντρισμός.

Γ. Θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες

- Νομολογία ΔΕΚ
- Άρθρο 6 παρ. 2 ΣυνθΕΕ: Η Ένωση σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, που υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950, και όπως προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, ως γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου.
- Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Νίκαιας (2000)
  - Δεσμευτικός με Συνθήκη Λισαβόνας (2009)

Δ. Ευρωπαϊκή πολιότητα

(Ιθαγένεια της Ένωσης):

- Θεσπίζεται ιθαγένεια της Ένωσης.
  - Πολίτης της Ένωσης είναι κάθε πρόσωπο που έχει την υπηκοότητα ενός κράτους μέλους.
  - Η ιθαγένεια της Ένωσης συμπληρώνει και δεν αντικαθιστά την εθνική ιθαγένεια.
1. Κάθε πολίτης της Ένωσης έχει το δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών
  2. Δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές και εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο κράτος μέλος κατοικίας του, υπό τους ίδιους όρους με τους υπηκόους του εν λόγω κράτους
  3. Κάθε πολίτης της Ένωσης απολαύει, στο έδαφος τρίτων χωρών στις οποίες δεν αντιπροσωπεύεται το κράτος μέλος του οποίου είναι υπήκοος, της διπλωματικής και προξενικής προστασίας κάθε κράτους μέλους, υπό τους ίδιους όρους που ισχύουν και έναντι των υπηκόων του κράτους αυτού.
  4. Δικαίωμα αναφοράς (ΕΚ, Διαμεσολαβητή και όλα τα όργανα) στη μητρική γλώσσα.

Ε. Όργανα της Ένωσης

Το θεσμικό τρίγωνο :

- Συμβούλιο – Κοινοβούλιο – Επιτροπή
- Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης και Γενικό Δικαστήριο

Λίνα Παπαδοπούλου, Αν. Καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου

**Σας ευχαριστώ πολύ για την
προσοχή σας.**

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων

- Ernst Haas, *The Obsolescence of Regional Integration Theory*, Berkeley CA: University of California Press 1975, 79-80.
- K. Nicolaïdes, *The New Constitution as European Democracy?*, The Federal Trust 2003

Βιβλιογραφία (1 από 2)

- Δ. Τσάτσου, Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία. *Για μια Ευρωπαϊκή Ένωση των Κρατών, των Λαών, των Πολιτών και του Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Πολιτισμού*, εκδ. Λιβάνης, Αθήνα 2007.
- Ferry Jean - Marc, *Το ζήτημα του Ευρωπαϊκού κράτους*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006.
- Γ. Παπαδημητρίου, *Η συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2002.
- Θ. Χίου-Μανιατοπούλου, *Η μεταρρυθμιστική συνθήκη της Λισαβώνας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008.
- Αντ. Μανιτάκης, Λ. Παπαδοπούλου, *Η προοπτική ενός συντάγματος για την Ευρώπη*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2003.

Βιβλιογραφία (2 από 2)

- Αντ. Μανιτάκη, *Το 'Σύνταγμα' της Ευρώπης αντιμέτωπο με την εθνική και λαϊκή κυριαρχία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2004.
- Κ. Χρυσόγονου: *Το μετέωρο βήμα της Ευρώπης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005.
- Π. Ιωακειμίδης, *Η Συνθήκη της Λισσαβώνας*, 2η έκδ., εκδ. Θεμέλιο, 2010.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Λίνα Παπαδοπούλου «Ευρωπαϊκό Συνταγματικό Δίκαιο. Ενότητα 4. Το ουσιαστικό Σύνταγμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης». Έκδοση: 1.0. Θεσσαλονίκη 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://eclass.auth.gr/courses/OCRS330/>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά - Παρόμοια Διανομή [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Τέλος Ενότητας

Επεξεργασία: Βασιλική Κόκοτα
Θεσσαλονίκη, Εαρινό Εξάμηνο 2014-2015

